

Virserums kyrkogård

Virserums församling, Linköpings stift, Kalmar län

Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Linköpings stift 2006

Magnus Johansson
Kyrkoantikvariska rapporter 2006, Kalmar läns museum

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Linköpings stift, Kalmar län – en kort historik	5
Kort kyrkogårdshistorik	5

VIRSERUMS KYRKOGRÅRD	
Sockenbeskrivning	?
Kyrkomiljön	?
Kyrkan	?
Kyrkogårdens historik	?
Beskrivning av kyrkogården idag	?
Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning	?

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET	?
---	---

ARKIV OCH LITTERATUR

Bilagor:
Kulturminneslagen

INLEDNING

Bakgrund

Ur kulturhistorisk synpunkt är kyrkogårdar och begravningsplatser bärare av en stor mängd information och platserna ger anledning till frågor av olika slag. Vad är typiskt för våra kyrkogårdar när det gäller vegetation, omgärdningar, gångar, gravvårdar m m och finns det några regionala skillnader? Vad har varit gängse bruk under olika tider och vad kan vi få för historisk information bara av att gå på en kyrkogård? Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering.

På uppdrag av Linköpings stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och påbörjades under år 2004. Projektet beräknas vara avslutat vid utgången av år 2006. Inventeringen berör de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagen. Lagen gäller de begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Denna rapport utgör en delrapport i inventeringen vars resultat kommer att sammanställas och analyseras i en stiftsövergripande rapport.

Syfte

De stiftsövergripande inventeringarnas syfte är:

- att lyfta fram och öka förståelsen för kyrkogårdarnas och begravningsplatsernas kulturvärden och att främja kontakterna mellan kyrkan och kulturmiljövården
- att skapa ett underlag för församlingarnas/samfälligheternas planering och förvaltning av kyrkogårdarna/begravningsplatserna och för vård- och underhållsplaner
- att sammanställa ett enhetligt och tillgängligt kunskapsunderlag med beskrivning av och historik för den enskilda kyrkogården/begravningsplatsen samt en bedömning av de kulturhistoriska värdena. Inventeringen blir samtidigt en samlad dokumentation och överblick av kyrkogårdar/begravningsplatser i stiftet från 2000-talets första decennium.
- att skapa ett underlag för handläggning av kyrkoantikvariska ärenden och för bedömning av var det är särskilt viktigt att stödja insatser med kyrkoantikvarisk ersättning.

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader*, *kyrkotomter* och *begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144) anger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl

bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningsstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistorisk värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Linköpings stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, och Östergötlands län samt läns museerna i Jönköpings och Östergötlands län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygdslitteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten. Delar av inventeringsmaterialet görs tillgängligt via Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, ett informationssystem som förvaltas av Riksantikvarieämbetet (www.raa.se).

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson och Liselotte Jumme vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Linköpings stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Linköpings stift, Kalmar län – en kort historik

Linköpings stift bildades i början av 1100-talet och omfattade då Småland, Öland och Gotland. Ur Smålandsdelen bildades 1163 Växjö stift. Sin nuvarande omfattning erhöll Linköpings stift 1603, då södra delen av Kalmar län och Öland avskildes och bildade Kalmar stift, senare 1916 tillfört Växjö stift.

Under medeltid utgjordes Småland av ett tiotal små folkland i gränsområdet mellan västra och östra Götalands slättbygder i norr och de gammaldanska landskapen vid rikets gräns i söder. Kust- och inlandsbygder var glest befolkade och politiskt tycks området ha varit svagare knutet till det svenska riket än övriga landskap. Först i slutet av 1200-talet började området framträda i rikspolitiskt sammanhang. De tidigmedeltida kyrkorna var oftast små enkla träbyggnader utan torn. Först under senare del av medeltiden började man bygga av sten, vilket krävde helt annat kunnande och en större ekonomisk insats. I de förhållandevis fattiga smålandssocknarna fortsatte man dock traditionen att bygga i trä. De stenkyrkor som uppfördes var få och tillkom i huvudsak i de rikare bygderna. Någon större byggverksamhet förekom inte under senmedeltiden och århundradena därefter. I stort stod kyrkorna kvar orörda så när som på nödvändiga underhållsarbeten och reparationer i samband med krig och annan skadegörelse.

En kraftigt växande befolkning och nya idéströmningar om gudstjänstrummets utformning skapade under 1700- och 1800-talen nya behov. Nu raserades, med några få undantag, flertalet av de gamla otidsenliga kyrkorna och de som blev kvar utsattes för omfattande om- och tillbyggnader. I en kunglig förordning 1776 föreskrevs att de nya byggnaderna skulle uppföras i sten, vilket också bidrog till att äldre träkyrkor dömdes ut och ersattes. Många av de nya kyrkorna ritades av tidens mest framstående arkitekter knutna till det av Kungl. Majt. inrättade Överintendentämbetet, vars uppgift var att granska förslagen till de stora, ljusa och luftiga kyrkorummen utformade enligt den nyklassicistiska tidsandan. För kyrkorna innebar 1800-talets senare del och tidigt 1900-tal en restaurerings- och ombyggnadsperiod, där nyklassicismens rena formspråk övergavs för skiftande stilimiterande ideal. Med alla medel försökte man anpassa såväl gamla som nya kyrkor till de nya idéerna – nygotik, nyrenässans och nybarock. Nya liturgiska och funktionella krav och nya smakriktningar har därefter fortsatt att förändra kyrkorummen in i vår tid.

Linköpings stift omfattar idag Östergötlands län, nordöstra delen av Jönköpings län och norra delen av Kalmar län. Kalmar läns del består av Norra och Södra Tjusts kontrakt samt Sevede-Aspelands kontrakt. Här finns omkring 35 kyrkor och 42 begravningsplatser anlagda före 1940 och skyddade enligt lagen om kulturminnen (SFS1988:950). Av dessa är Pelarne (trä) och S:ta Gertrud i Västervik (sten), Tveta (sten/trä), och Törnsfall (tegel/sten) till ursprung bevarade medeltida kyrkor.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar. Kristendomens införande innebar bl a att bränning av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av

ängsliga områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare människors gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravda bredvid varandra. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats och påkostad gravvård. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har såtts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

VIRSERUMS KYRKOGRÅRD

Fastighetsbeteckning: Kyrkan 1, Virserums socken, Hultsfreds kommun, Aspelands härad, Kalmar län, Småland.

Befolkningstal: 1805: 2148, 1900: 2894, 1950: 4022, 2003: 2396

Sockenbeskrivning

Virserums socken ligger i sydvästra delen av Hultsfreds kommun och har medeltida ursprung med äldsta skriftliga belägg från 1278. Sockengränsen har förblivit oförändrad genom åren. Antalet fasta fornlämningar är litet medan antalet funna lösfynd från forntiden är rikligare. Av kulturhistoriskt intressanta platser i socknen kan nämnas det sk Dackeberget väster om Virserumssjön, där Nils Dacke under Dackefejden 1543 skall ha stått med sin här för att invänta de kungliga trupperna. Virserum hade redan på 1700-talet goda kommunikationer med sin placering i anslutning till flera viktiga vägar. När järnvägslinjen mellan Växjö och Åseda invigdes 1911 blev Virserum en av stationerna och när linjen till Hultsfred tillkom fick socknen även stationerna Triabo, Mosstorp och Hultarp. I Virserums socken har tillgången till

skogen alltid haft stor betydelse. Handel med timmer, kolning och tjärbränning är närningar som tidigt omtalas. Från slutet av 1800-talet och fram till andra hälften av 1900-talet dominerade möbeltillverkningen bygden med många stora industrier inne i Virserums samhälle.

I norra och mellersta delarna av socknen är landskapet mestadels kuperat och skogrikt, i söder är slättmarkerna mer framträdande. Samhället Virserum är vackert beläget vid Virserumssjön, omgiven av skogklädda kullar. Virserums kyrka och kyrkogård utgör en dominerande syn där den ligger på en höjd mitt i tätorten omgiven av större lövträd.

Kyrkomiljön

Kyrkomiljön ligger mitt i samhället Virserum. Kyrkan uppfördes 1880-1881 i nygotisk stil. I kyrkoanläggningen finns ett gravkapell på kyrkogården nordväst om kyrkan uppfört 1931. Utanför huvudingången till kyrkogården i väster finns sockenstugan från ca 1850 bevarad med pastorsexpedition och personalutrymmen. Längs Storgatan nordväst om kyrkan finns prästgården med magasinsbyggnad och en mindre byggnad som tidigare rymde pastorsexpeditionen. I slänten precis öster om prästgården ligger det nya församlingshemmet som byggdes 1979.

Kyrkan

På platsen för den nuvarande kyrkan fanns först sannolikt en träkyrka som under senmedeltiden började ersättas av en stenkyrka. Endast den östra delen uppfördes innan bygget avstannade. På 1690-talet nyuppfördes långhuset av trä varvid även stendelen höjdes med en påbyggnad av trä. Ytterväggar och tak var spånklädda.

1880 revs den gamla kyrkan och den nya uppfördes i nygotisk stil efter ritningar av stadsbyggnadsmästaren i Oskarshamn, C. G. Löfqvist.

Kyrkogårdens historik

Redan i samband med att den första kyrkan uppfördes, troligen på 1300-talet, bör den ha omgivits av en kyrkogård. Exakt hur den såg ut finns inga uppgifter om. Förmodligen hade den som brukligt var under medeltiden sin största utbredning åt söder, eftersom det var där som gravsättningarna gjordes. På de kartor från 1700- och 1800-talen som visar kyrkogården innan den stora omläggningen i samband med kyrkobygget syns att den hade en polygonal, rundad form. Den synes ha varit omgärdad av en rejäl bogårdsmur. På den västra sidan är två byggnader utmärkta, det rör det sig om en stiglucka och förmodligen en bod av något slag. Stigluckan finns avbildad på en teckning av N.J Löfgren från 1853. Den var spånklädd och hade ett högt tak som likt ett torn avslutades uppåt i tre nivåer. Klockstapelns läge i det nordvästra hörnet av kyrkogården är också utmärkt.

Det allra äldsta fotografiet som visar kyrkogården är från 1870-talet och togs i syfte att avbilda den gamla kyrkan innan rivningen. Fotografiet visar kyrkans södra sida och visar även en stor del av kyrkogården. På det något suddiga fotografiet kan man ana att markytan består av omväxlande nyare gravar med jordkullar och äldre gravar där det börjat växa sly och buskar. Kyrkogårdens utseende vid denna tiden, slutet av 1800-talet, bör inte ha skilt sig så mycket från hur den kunde ha sett ut på medeltiden. Nyare inslag vid den här tiden var dock de grå- eller vitmålade trävårdarna som anas på fotografiet.

Virserum, utsnitt ur storskifteskarta från 1788. Den gamla kyrkogårdens konturer är tydligt utmärkta i bildens mitt.

1879 revs den gamla klockstapeln. Därefter påbörjades arbetet med schaktning samt anläggande av kyrkogårdsmuren. I samband med att den gamla kyrkan revs och ersattes av den nuvarande genomgick kyrkogården en stor omdaning. Strävan synes ha varit att ge den en mer jämn och regelbunden form än tidigare, samtidigt som det innebar en utvidgning åt söder och väster. När den gamla kyrkan revs påträffades ett gravkor i östra delen med sammanlagt 19 kistor. Dessa ska enligt uppgift ha gravsatts till höger strax innanför porten till kyrkogården. Ännu verkar dock inte gravplatserna på kyrkogården ha fått sin beläggning med grus, som är så karaktäristiskt för Virserums kyrkogård idag. På foton från 1910, alltså 30 år efter att den nya kyrkan stod klar, syns att markytan på kyrkogården fortfarande bestod av ömsom öppen jord och ömsom högt gräs. Här och var har de vid den här tiden högmoderna höga blankpolerade vårdarna av svart granit börjat dyka upp, men det är fortfarande trävårdarna som dominerar. På en gravkarta från 1906 som finns i församlingens arkiv är de gravplatser som har sten- och järnvårdarna särskilt utmärkta. Totalt finns inte mer än ca 25 vårdar i annat material än trä på kyrkogården vid den tiden.

Kyrkogården utvidgades väsentligt 1918 genom att ett stort område tillkom i väster. Förmodligen var det samtidigt som området norr om kyrkan iordningställdes med gravplatser. Den folkliga tveksamheten till att låta sig begravas norr om kyrkan försökte man stävja genom att låta flera präster och andra prominenta personer i socknen föregå som goda och upplysta exempel och få sina sista vilorum just i detta väderstreck. Uppenbarligen lyckades man någorlunda för där blev så småningom en del gravar, dock inte lika många som man hade planerat för enligt gravkartan från 1922. Vid denna tid lades allt fler av gravplatserna om till grusgravar. Ett flygfoto taget år 1935 visar att kyrkogården vid den tiden fått samma

gestaltning som den har idag, med en total dominans av grusgravar både söder, väster och norr om kyrkan. Dock verkar det av bilden att döma som om det var vanligare att gravplatserna inhägnades av låga häckar, istället för som senare av stenramar. På fotot syns även det nya gravkapellet som hade byggts bara 4 år tidigare, 1931. På den största delen av området öster om kyrkan pågick vid fototillfället en stor omläggning av gravarna. Största delen av markytan är omgrävd, vilket hjälper till att ge ett exakt årtal för när denna del nygestaltades. Både i söder och i väster syns en drygt meterhög häck som löper utmed grusgången och utgör avgränsning mot gravkvarteren. Raden av lönnar innanför den södra kyrkogårdsmuren hade ännu inte planterats, däremot fanns redan en häck uppe på stödmuren.

En ny kyrkogård togs i bruk ca 1962. Det är en skogskyrkogård som ligger utmed Målillavägen strax utanför tätorten. Anläggandet av den nya begravningsplatsen har säkert bidragit till att den gamla kyrkogården har kunnat bevara en så pass ålderdomlig prägel.

1972 konserverades två äldre gravhällar som legat intill kyrkans norra mur. Dessa flyttades därefter in i kyrkan.

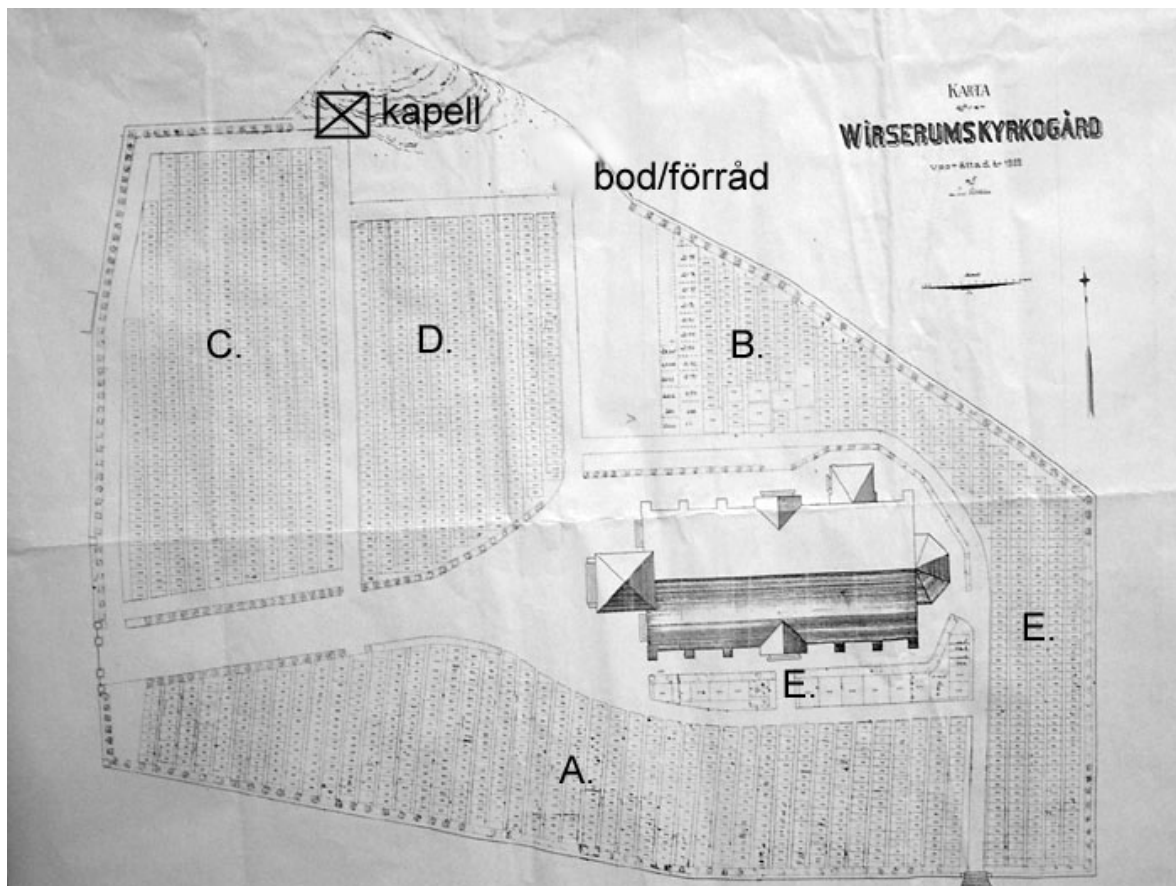
1977 gjordes schaktningsarbeten för dagvattenledningar och infiltrationsanläggning samt för anläggning av handikappentré vid kyrkans norra ingång. Grävningarna gjordes intill kyrkans norra fasad. Inga spår av den äldre kyrkan påträffades men däremot ben från minst 4 individer som begravts före den nya kyrkans tillkomst.

År 2000, i samband med renoveringen av kyrkans exteriör, putsades portstolparna om och målades om i samma kulör som kyrkan. Portstolparna flyttades isär för att möjliggöra framkomst för utryckningsfordon.

I början av 2000-talet hårdgjordes gången upp till kyrkans västra entré för att underlätta framkomlighet för besökare med rörelsehinder.

År 2006 gjordes en bergvärmeinstallation i kyrkan. I samband med detta gavs tillstånd att borra 3 hål på kyrkogården nordost om kyrkan.

På 1960-talet planterades två almar på ömse sidor om kyrkan västport. 2006 gavs tillstånd från länsstyrelsen om att ta bort dem p.g.a. att de hade vuxit sig för stora.

Gravkarta, Virserums kyrkogård. Gravkartan är från 1922, dvs. före det att gravkapellet byggdes.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Kyrkogården består av kvarteren A-E som ligger i alla väderstreck runt kyrkan men med störst utbredning i söder och väster. Kvarteren är tydligt avgränsade och domineras av ovanligt många bevarade grusgravar i alla kvarter utom i kvarter E, öster om kyrkan. De grusade gravarna med stenramar är kyrkogårdens mest karaktärsskapande element, men även andra inslag bidrar. De viktigaste är; de knuthamlade almarna utmed gången till kapellet, de klippta häckarna runt kyrkogården, de stora murade portstolparna med sina järngrindar och det eleganta begravningskapellet.

Omgärdning

I söder: Kallmurad stödmur ca 0,5 m. Närmast gatan stödmur av betong.

I norr: Kallmurad stödmur ca 0,5-3 m. Staket av plastöverdraget stål nät.

I öster: Kallmurad stödmur ca 0,5-2 m.

I väster: Kallmurad stödmur av stora rektangulära råhuggna granitblock. Fogarna senare fyllda med cementbruk.

Ingångar

I söder: Grind av gjutjärn, svartmålad, från 1860. Grindstolpar av släthuggen granit. Trappa med åtta steg av granit.

I väster: Två större runda grindstolpar av tegel, putsade och med kannelyrer. Dessa flankeras av två mindre i samma utförande. Alla täckta med svartmålat konformigt plåttak krönt av ett svart träklot. Mellan de större stolparna finns en dubbel grind och därjämte två mindre gånggrindar. Alla grindar av svartmålat gjutjärn och tillverkade 1882 av KA Gustafsson, Björkmossa.

Vegetation.

Omgärdning: Uppe på stödmurarna i söder och öster, lövhäck ca 1-1,3 m.

Trädkrans: I söder innanför kyrkogårdsmuren en gles oregelbunden trädkrans av lönn och lind. I väster dominerar de två stora almarna som flankerar grindöppningen men här finns även några lönnar och björkar.

Övrigt:

Se vidare i de enskilda kvartersbeskrivningar.

Gångsystem

Grusbelagd gång runt hela kyrkan samt mellan alla kvarter förutom mellan E och B. Breda grusgångar även från grindarna i söder och väster upp mot kyrkan. Gången i väster är asfalterad i mitten och belagd med krossat grus. Inne i samtliga kvarter finns till övervägande del smala gångar med sand och fint grus, även gångar av gräs förekommer.

Gravvårdstyper

Övervägande grusgravar med stenram i kvarter A, C och D, några enstaka med låg häck. Även fd grusgravar som såtts igen med gräs. Många höga gravvårdar av svart granit finns framför allt i kvarter A. Svart, grå och röd granit dominerar på hela kyrkogården. Många stora påkostade familjevårdar, både liggande och stående. Gravvård bestående endast av stenram med familjenamnet på ramen förekommer både i kvarter A-C och D- F. I kvarter K och L samt i D-F många medelhöga vårdar från 1950-talet och framåt. I en bod på kyrkogården finns en stor samling av trävårdar som plockats undan från kyrkogården. Genom att de ställts undan i skydd från väder och vind är de sällsynt välbevarade. På flertalet av vårdarna finns fortfarande bemålningen kvar. Detta är den största och mest välbevarade samlingen av trävårdar som påträffats under arbetet med inventeringen i länet.

Minneslund

Finns ej. Minneslunden ligger på den nya kyrkogården.

Virserums kyrkogård domineras av de många grusgravarna. Utsikt från kyrktornet över kvarter C och D.

En trävård från 1870 med ovanligt välbevarad bemålning.

I Virserum finns en stor och välbevarad samling av trävårdar.

Allé med knuthamlade almar leder fram till gravkapellet.

Byggnader

Mot kyrkogårdens norra sida, mitt emellan kvarter C och D, i fonden av en grusgång kantad av knuthamlade almar ligger ett gravkapell, med släta vitputsade väggar ovanför en källarvåning av granit. Det är byggt i souterräng med ingång till källaren från söder och till kapellet en våning upp från en terrass i öster. Det plåttäckta, svartmålade tälttaket kröns av en huv med spira. Kapellet uppfördes 1931 efter ritningar av arkitekten Erik Fant. Flertalet av inventarierna är också formgivna av Fant. År 1981 genomgick kapellet både en yttre och en inre renovering. Utvändigt målades väggar och plåttak. Invändigt byggdes ett nytt innertak av liggande spontad laserad träpanel. Trasigt murverk och fönster och väggar målades om. En ny matta lades in.

Den västra ingången med dubbla murade och putsade grindstolparna.

Kvarter A från öster.

Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning

Kvarter A

Allmän karaktär

Detta kvarter söder och sydväst om kyrkan är mycket långsmalt till formen. Grusgravar med stenramar dominerar intrycket. Mellan gravraderna går smala gångar med finkornigt grus. Gravarna är ordnade i rader i nord-sydlig riktning, med vårdarna vända mot öster. Genom att kvarteret har använts under lång tid finns det vårdar från många olika tider. De som ger området sin karaktär är dock främst de höga monumentala svarta granitvårdarna.

Utsikt över kvarter A från kyrktornet.

Västra delen av kvarter A, från öster.

Gravvårdstyper

Gravvårdarna är framförallt höga, stående gravvårdar i svart eller grå granit vilka är typiska för det tidiga 1900-talet. Här finns även många exempel på vårdar med klassiserande stildrag, t.ex. tempellika gavlar, från mitten av 1900-talet. I kvarteret finns även några äldre vårdar. Äldst är en kalkstensvård från 1789 som står mitt i kvarteret, rakt söder om kyrkan. Till de äldre hör även ett gjutjärnskors från 1885.

Kulturhistorisk bedömning

De delar av kvarter A som ligger närmast kyrkan har varit kyrkogård ända sedan medeltiden. Kvarteret genomgick en stor omdaning i samband med utvidgningen som gjordes samtidigt

som den gamla kyrkan revs och den nuvarande byggdes 1880. Kvarterets nuvarande utformning med grusgravar med stenramar är från omkring 1920. Att det finns så många bevarade grusgravar är idag ovanligt, särskilt på kyrkogårdar utanför städerna. Även gångssystemet med de smala grusgångarna mellan gravraderna ger ett ålderdomligt intryck, som bör bevaras. Trots att kvarteret använts kontinuerligt under 1900-talet är det påtagligt många höga svarta granitvårdar från tidigt 1900-tal bevarade. Så många som möjligt av dessa vårdar bör få stå kvar även i framtiden. Kalkstensvården från 1789 minner om kyrkogårdens äldre historia samtidigt som den i sig utgör ett kulturhistoriskt mycket värdefullt föremål. Den bör därför föras upp på församlingens inventarieförteckning samt vårdas av stenkonservator för att minimera skador genom vittring. Även gjutjärnskorset från 1885 bör föras upp på inventarieförteckningen.

Kalkstensvården från 1789.

Gjutjärnskorset från 1885. Vid inventeringstillfället nedlagt i samband med en ny begravning.

Kvarter B

Allmän karaktär:

Kvarteret ligger norr om kyrkan och utgörs till största delen av gräsmatta. Vid fotändan av de stora grustäckta familjegravarna finns smala grusgångar. Raderna med gravar går i nordsydlig riktning och vårdarna är vända mot öster. Kvarteret får karaktären av ett förhållandevis burget köpegravsområde genom sina grusgravar med påkostade vårdar och gravanordningar.

Utsikt från kyrktornet, kvarter B.

Påkostad familjegravvård i kvarter B.

Gravvårdstyper

De äldsta vårdarna är från 1890-talet. Men eftersom kvarteret har använts ända in till våra dagar finns även många yngre vårdar. Kring två av gravplatserna finns omgärdningar i form av fyrkantiga granitpollare med kätting. Stenramar omgärdar de flesta av gravplatserna men även låga häckar av buxbom förekommer vid en dryg handfull av platserna. Norrsidan på av kyrkogården var ofta mindre eftertraktad och på många kyrkogårdar kan man detta avläsas genom att gravvårdarna är enklare och efter traktens mindre bemedlare invånare. Ibland, särskilt längre tillbaka i tiden undvek man gärna helt och hållet att begrava på norrsidan om kyrkan. När man till slut av platsbrist var tvungna att ta norrsidan i anspråk var det inte ovanligt att socknens mindre vidskepliga personer, som tex. prästerna, fick sitt sista vilorum där, som ett exempel för de bredare folklagen att ta efter. Möjligen är det så man kan tolka utvecklingen av kvarter B på Virserums kyrkogård. På vårdarna återfinns titlar som kyrkoherde, kontraktsprost och riksdagsman.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarteret delar samma höga värden vad gäller det stora antalet bevarade grusgravar som resten av kyrkogården. Några av gravvårdarna är från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal och har personhistoriska värden genom att de påminner om människor som haft betydelse för socknen. Gravplatsomgärdningarna i form av pollare med kätting bör behållas som ett exempel på en form av gravanordningar som tidigare varit vanliga på många kyrkogårdar men som av estetiska och praktiska skäl tagits bort.

Kvarter C och D

Allmän karaktär

Kvarteren ligger i nordvästra delen av kyrkogården och tillkom till stora delar vid utvidgningen som gjordes ca 1918. De båda kvarteren åtskiljs av gången med de knuthamlade almarna som leder fram till begravningskapellet. Kvarteren består av tydliga rader med grusgravar omgärdade av stenramar och åtskiljda av sandgångar. Flest bevarade grusgravar med stenram finns i kvarter D. I kvarter C har fler av gravplatserna såtts in med gräs. Enligt uppgift ska kvarter C från början varit avsett att hysa den sk fria eller vanligare kallad allmänna linjen. Av detta finns inga tydliga spår idag och det är osäkert i vilken utsträckning allmänna linjen verkligen kom att genomföras. Till skillnad från kvarteren norr och söder om kyrkan, A och B, präglas kvarter C och D av lägre vårdar från 1950-talet, även om enstaka

Kyrkogårdens västra mur. Innanför muren anas raderna med små barngravvårdar. vårdar är några årtionden äldre. Längst åt väster i kvarter C finns två rader med små enkla barngravvårdar.

Kvarter C från nordöst.

Gravvårdstyper

I båda kvarteren dominerar gravvårdarna från 1950-talet och framåt. Dessa karaktäriseras av sin relativa enkelhet och strama form. De flesta är rektangulära med rakt avslutat krön eller med ett mer klassiserande trekantigt. De äldre vårdarna, från 1920-30-talen, är oftast i svart granit och liknar de som återfinns i kvarter A. De är dock oftast mindre, vilket tyder på att området har haft något lägre status. I båda kvarteren finns endast totalt ca ett tiotal högre svarta granitvårdar. I kvarter D finns även ett gjutjärns kors från slutet av 1800-talet. Både ortnamn och titel är vanligt förekommande på vårdarna. Titlarna speglar Virserums agrara omland med titlar som lantbrukare och hemmansägare, men också själva centralorten med titlar knutna till dess affärer, hantverkare och möbelindustrier.

Kulturhistorisk bedömning

Kvarteren fick sin struktur vid utvidgningen 1918. Sedan dess har de kontinuerligt använts för nya begravingar, äldre vårdar har bytts mot nya allt eftersom behov av plats har uppstått. Den övergripande strukturen med grusgravar har dock förblivit densamma. I många av de enskilda vårdarna finns ett lokalthistoriskt värde då de med sina titlar ger en bild av Virserums näringsliv i äldre tider. Förekomsten av vårdar från 1920-talet visar på att kvarteren har en historia som sträcker sig längre tillbaka än vad de flesta av vårdarna visar. Det är därför viktigt att många av dessa vårdar får stå kvar på sina platser som ett bevarat tidsskikt. Gjutjärnskorset i kvarter D bör vårdas och föras upp på församlingens inventarieförteckning.

Kvarter E

Allmän karaktär:

Kvarter E fördelar sig på två områden runt kyrkan. Dels är det den smala remsan med främst liggande hällar, från 1900-talet, framför kyrkans sydfasad, dels är det området öster om koret. Det senare lades om 1931. Ungefär hälften av gravplatserna har grustäckt yta kantad av stenram. En gravplats har omgärdning av en låg buxbomshäck. Denna del av kvarteret består av gräsmatta och smala grusgångar vid gravarnas fotända. Längs den östra stödmuren står fyra gamla björkar. I öster finns även en rad med musealt uppställda äldre gravvårdar.

Kvarter E framför kyrkan sett från öster.

Kvarter E öster om kyrkan sett från norr.

Gravvårdstyper

Vårdarna i detta kvarter är i huvudsak från omkring mitten av 1900-talet och framåt. De har tidstypisk låg profil, med sin rektangulära form och återhållna dekor. Framför kyrkan återfinns flera liggande vårdar. Tydligt har det varit ett krav med denna typ av vårdar på denna plats, för att inte konkurrera visuellt med kyrkans fasad. Längst i sydöster, mot stödmuren, står en rad med musealt uppställda vårdar, bl.a. två gjutjärnskors och en vård av sandsten med oläslig inskription men av utformningen att döma är den från mitten av 1800-talet.

Kulturhistorisk bedömning

Den del av kvarter E som ligger utmed kyrkans södra sida ligger på mark som nyttjats för begravingar lika länge som det har funnits en kyrka i Virserum. Av denna medeltida tradition finns idag inga andra spår än att användningen är densamma idag som då. Området som ligger öster om koret är det senast omlagda på kyrkogården. I sin struktur liknar det kyrkogårdens övriga kvarter med grusgravar och har därigenom samma värden. Av de musealt uppställda vårdarna bör de båda gjutjärnskorsen samt sandstensvården föras upp på församlingens inventarieförteckning.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET

På Virserums kyrkogården har människor begravts sedan medeltiden. De medeltida spåren försvann vid den stora omdaning av kyrkogården i samband med att den gamla kyrkan revs och den nya uppfördes i tidens stil. Dagens kyrkogård är i stort sett resultatet av denna omdaning år 1880 och en senare utvidgning som skedde 1918. Få kyrkogårdar har som den i Virserum bevarat ett så genuint uttryck för det tidiga 1900-talets kyrkogårdskultur, både i fråga om struktur och enskilda gravplatsers utformning.

Kyrkogårdens struktur och ram ges av de omgivande murarna med portstolpar och grindar, av trädkransen, av det välskötta gångsystemet, av de knuthamlade almarna inne på kyrkogården och av begravningskapellet. Alla dessa element är både karaktärsskapande och kulturhistoriskt värdefulla och bör därför bevaras. Det är ovanligt att även de smalare gångarna mellan gravraderna finns bevarade i så hög utsträckning som i Virserum. Den stora mängden grusgravar är också ovanlig och bör behållas i så stor utsträckning som möjligt.

En vandring över kyrkogården berättar om skiftande synsätt när det gäller begravningstraditioner och synen på döde. Enstaka gravvårdar och grupper av vårdar vittnar om skiftande ideal och många gånger om hantverksskicklighet. De rymmer information som handlar om person- och/eller lokalhistoria i form av personnamn, ort-/gårdnamn och titlar. I många av de enstaka gravvårdarna finns kulturhistoriska värden att tillvarata, det kan handla om personhistoriskt eller lokalhistoriskt värde, om socialhistoriskt eller stilhistoriskt värde. På kyrkogården finns ett antal vårdar från 1800-talets mitt som alla bör bevaras på plats. Flera av dem bär på hantverksmässiga värden. Vårdarna av gjutjärn bör föras in på församlingens inventarieförteckning tillsammans med vårdar från 1800-talets mitt och tidigare. Detsamma gäller för den unika samling välbevarade trävårdar som tillhör församlingen.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och gravvårdar från alla olika tider.

Sammanfattningsvis:

- Ett kulturhistoriskt värde finns i kyrkogårdens struktur som sådan, som i stort är ett resultat av omdaningar på 1880-talet samt
- Virserums kyrkogård tillsammans med kyrka, kapell och näraliggande sockenstuga och prästgård skapar en värdefull kulturmiljö.

ARKIV OCH LITTERATUR

Kalmar läns museums topografiska arkiv
Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet
Kulturmiljöbild, Riksantikvarieämbetets digitaliserade bilder
Arkivmaterial från församlingens arkiv
Lantmäteriet

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992
Hammaskiöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001
Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län. Etapp 1, Översikt. Kalmar 1985
Petersson, Sten-Åke, Virserums kyrka, Acta Widisrum 1, Stockholm, 1995
Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999
Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland. Stockholm 1983